

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון קנ"ח, תשפ"א

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

"אירוע מבוטל ביטלתי"

באישור ראש הישיבה הוקדמה החגיגה לראש חודש תמוז, והדברים היו נסגרים והולכים, אולם, תפאורה, הגברה וכולי. השנה החליט ר' ראובן להוסיף לתכנית זמר מפורסם שניחן ברגש רב והיה ידוע ביכולתו לדומם את הקהל כולו טפח ויותר מעל גבי הקרקע. וכן, גם במחיר הגבוה שדרש וקיבל עבור כל הופעה שלו באירוע.

והנה, כשבוע לפני ערב האירוע גילה ראובן שתקציב האירוע חורג הרבה מעבר לסכום שאישר משרד הישיבה לראשונה. בימים כתיקונם היה ניגש, מבקש ומקבל אישור להגדלת מסגרת התקציב. הנהלת הישיבה הייתה בעלת יד רחבה בכל הנוגע לדברים שיתנו לבחורים חשק לעלות במעלות התורה והיראה. אך הקורונה פגעה לא רק בצד החיצוני של הישיבה, אירועים וכדומה, כי אם גם בכיס פנימה. הכלכלה האטה את פעימות לבה, ועמה התורמים הגדולים ותקציב הישיבה התמעט והתדלדל.

הוא ידע שלא יוכל הפעם לבקש את הגדלת המסגרת והקיצוץ יצטרך לבוא 'מבפנים'. כדי שלא לארגן הכל מחדש, פנה לבחון את סעיפי התקציב הכבדים ביותר ולנסות לראות על מה ניתן לוותר ולחסוך. לא בלי לבטים, בחר ר' ראובן לבטל את הופעת הזמר באירוע, יזמרו הבחורים עצמם השמחים באמת.

הזמר לא קיבל את הדברים בקלות וטען שהנזק שנגרם לו גדול מאד, כי כעת כל מי שתכנן אירוע לראש חודש תמוז כבר סגר עם זמר אחר ואין ביקוש לעבודתו. נמצא שבערב

ה הערב של ישיבת 'עמל התורה'. הערב. בה"א הידיעה. מדי שנה בשנה, רגע השיא בסוף שנה של עמל ויגיעה, שבו מוכתרים נערי חמד שזכו לשנן היטב מאתיים וחמישים דפי גפ"ת ולעמוד בכור המבחן בהצלחה, בתואר חתני התלמוד.

ההורים והסבים של חתני התלמוד מוזמנים אף הם, השתיה כדת, ריקודים בתופים ובמחולות, ראש הישיבה הישיש ממרום גילו נוטל חלק משמעותי וממושך בשמחה, מפוז ומכרכר בכל עוז, והכל מקיימים יחדיו 'שישו ושמחו... ותנו כבוד לתורה'. ר' ראובן ארנרייך, ה'משיב' הנערץ, זה שניתן לבוא ולדבר עמו בעומק עיונה של כל סוגיא ב'נשים-נויקין', תפס לעצמו 'חזקה' לטפל בעצמו בהפקת האירוע מדי שנה. כמתעסק בקדשים היה הדבר בעיניו. ומדי שנה הייתה ההפקה מתעלה על עצמה, ואהבת התורה העצומה של ר' ראובן עצמו, הייתה מדברת בעד עצמה מכל פינות האולם המואר.

עם התפרצות מגפת הקורונה והטלת הסגרים המוקפדים בתקופת חג הפסח ואחריה, תוך הקפדה יתרה של הרשויות על אזורי המגורים של העולם החרדי, החלו חששות מנקרות במוחו של ר' ראובן. לכן, כאשר לאחר חג השבועות עם הירידה המשמעותית הראשונה בהיקף התחלואה, כשנרמה היה שהנה התגבר העולם בעזיה"ת על הנגיף הקטן והחלו מתירים אט אט התקהלויות בסגרי גודל הולכים ומתרחבים, לא המתין ר' ראובן זמן רב וניגש לארגן את הערב במהירות בטרם תשתנה רוח הפקידים.

הפועל על ידי דיבורו נחשב הדבר כמבטלו בידיו ממש. וכדבריו נקט השואל ומשיב (תניינא חלק א סימן עב) והאריך להוכיח נקודה זו שהדיבור נחשב כמעשה במצב כזה.

ב. במדרכי (בבא קמא סימן קטו) כתב טעם אחר, שבעת השכירות מתחייב המעסיק לשלם לפועל כל נזק שייגרם לו משכירות זו, ואדם יכול לחייב את עצמו מראש בגרמא, בניגוד לשאר חיובים שבהם אנו מתייחסים להתחייבות מראש כ'אסמכתא' שאינה מחייבת מאומה.

ג. בריטב"א (בבא מציעא עה:) כתב שהמעסיק מתחייב כזה לפועל מדין ערב, שמאחר שהפועל סמך על המעסיק ולכן נמנע מלהשכיר עצמו לאחרים, הרי הוא כמי שהוציא הוצאות על פי חברו, שמתחייב חברו לשלם לו על ההפסד.

ד. בנתיבות המשפט (סימן שלג סק"ג) כתב שהחיוב אינו כלל מדין 'שבת' בגרמי או בגרמא, אלא כוונת הראשונים שתקנת חכמים היא שכשפועל מפסיד מחמת הסכם השכירות מתחשבים בזה כאילו גרם לו המעסיק נזק להדיא.

לפי כלל הטעמים, במקרה שלפנינו ובימים כתיקונם, ברור הדין שהישיבה חייבת לשלם לזמר שהופעתו בוטלה, את הסכום שהפסיד בגין ביטול ההופעה.

ב. השוכר פועל והתבטלה המלאכה באונס

כעת ניגש לברר את החלק השני מיסודות המקרה שלפנינו, והוא כיצד אנו מתייחסים למקרה שבו לא ביטלו את הזמנת הפועל אלא שבפועל התבטלה המלאכה מחמת אונס ולא יצאה אל הפועל.

במצב כזה כל הטעמים שהזכרנו לעיל מדברי הראשונים והפוסקים שבגינם מחייבים את מבטל הזמנת המלאכה, אינם מתקיימים. שכן הוא נאנס ואם כן אין כאן לא גרמא ולא גרמי, וודאי שלא שייך לומר שישנה תקנת חכמים שישלם על מה שאירע באונס.

טעם הדין שבמצב אונס שפגע בשניהם כאחד, כמו מכת מדינה או מגפה, מי שנפגע הוא הפועל ואין המעסיק נושא עמו בנטל (כמו שנפסק בשולחן ערוך סימן שלד סעיף א) – כתב הרא"ש (ב"מ פרק ו סימן ג) "פסידא דפועלים דהמוציא מחבירו עליו הראיה וידו על התחתונה", וביאר בתרומת הרשן (סימן שכט) שמאחר שהפועל הוא המוציא מיד המעסיק, לכן עליו היה מוטל מלכתחילה להתנות בהסכם ההעסקה המקורי שאם יארע אונס לא יפסיד את שכרו, ומאחר שבפועל נעלמה אפשרות זו מהסיכום ביניהם, 'איהו דאפסיד אנפשיה' ואנחנו נוקטים שמראש מחל למעסיק על שכרו במקרה שיתרחש אונס.

לעומת זאת, בשבות יעקב (חלק א סימן קעו) למד ברא"ש כפשוטו, שיש ספק האם מגיע לפועל שכר או לא, ולכן כתב שתפיסה תועיל לפועל להיחשב כמוחזק, ואפשר שהוא למד ברא"ש כפי שביאר בשו"ת מהר"ם פארווה (סימן פו) שישנו ספק, מזלו של מי מהם גרם לנזק, ולכן הפועל אינו יכול

האירוע ישב בטל או יופיע בהתנדבות, והפסדו מושלם. לדבריו, דחה בשבועות הקודמים כמה וכמה שפנו אליו מאחר שהערב היה תפוס עבור הישיבה.

הם סיכמו שייגשו לבית ההוראה לברר האם חייב ר' ראובן לשלם לזמר על ביטול ההופעה וכמה, אך לא חלפו יומיים ורשויות הבריאות פרסמו שבשל עליית התחלואה נאסרת שוב התקהלות של מעל מאה אנשים. זו הייתה מכת מחץ והאירוע השנתי של הישיבה בוטל.

מצד שני, חשב ר' ראובן, כעת מתייתר הדיון בבית הדין. כעת ברור שאיני חייב לשלם לזמר מאומה שהרי גם אם לא הייתי מתקשר לבטל את הערב, הוא היה מתבטל בלאו הכי שלא בשליטתי ובכזה מצב בוודאי הייתי פטור.

לעומתו טוען הזמר, אם לא היית מבטל את ההופעה אז היה מקום לרון שהאונס של ביטול ההופעה פגע בשנינו במקביל. אך מאחר שביטלת בשלב שבו ההופעה יכולה הייתה להתקיים התחייבת לשלם לי את דמי הביטול, הקרובים לרעתי לסכום של הופעה בפועל, וכשאירע האונס אחר כך, אני כבר הייתי מחוץ לתמונה.

עיקרי הנושא בהלכה

א. דין המזמין פועל וביטל

תחילה נעמיד בקצרה את דינו של המזמין עבודה מפועל וביטל, מתי חייב וכמה צריך לשלם (עניינים שכבר הארכנו בהם ב'מכתלי בית הדין').

להלכה (סימן שלג סעיפים א-ב) מי ששכר פועלים ואחר כך ביטלם, אם התחילו במלאכה הרי זה קניין על העסקה שביניהם ואינו יכול לחזור בו ולכן משלם להם את שכרם כפועל בטל.

אך גם כשעדיין לא התחילו במלאכה, אם בשעה ששכרם יכלו למצוא עבודה במקום אחר וכעת בשעת הביטול כבר אינם יכולים למצוא, חייב לשלם להם כפועלים בטלים.

ומצאנו בראשונים ובפוסקים כמה טעמים לבאר את חיובו של המעסיק במצב כזה, אף שלא חל קניין של תחילת עבודה, ולמה שונה דינו מדינו של המבטל כיס של חברו ומונע ממנו להשתכר שפטור:

א. בתוספות (בבא מציעא עו: ד"ה אין) וברא"ש (שם פרק ו סימן ב) ביארו שהמעסיק נחשב במצב כזה כמוזיק בגרמי ומשלם מדינא דגרמי. בקצות החושן (סימן שלג סק"ב) תמה על כך על פי הרמ"ה (טור חו"מ סימן ש"ח) שהחיוב של אדם המוזיק בארבעה דברים ובכללם החיוב על ה'שבת', הוא רק במוזיק בידים ולא במוזיק בגרמי, וכל מה שמצאנו (שו"ע סימן תכ ס"א) שהמבטל את חברו ממלאכה משלם לו תשלומי 'שבת' רק כשסגרו בידיו ממש, ולא כשרק גרם לו לא לצאת. ואולם במחנה אפרים (שכירות סימן יח) כתב שכשנתבטל

בו ואולי אף יותר ממנו, אפשר דיוודו כל הפוסקים שהמעסיק אינו רשאי כלל לחזור בו.

לאור זאת, במקרה שהייתה כבר תחילת מלאכה, לא יכל המעסיק לחזור בו והסכם ההעסקה ביניהם המשיך להתקיים, אלא שבסופו של דבר בוטלה ההופעה מחמת אונס ואין המעסיק חייב לשלם על כך.

ה. כשלא התחיל במלאכה

אך במקרה שלפנינו הפועל עדיין לא התחיל במלאכה, ובמקרה כזה חיוב המעסיק לשלם לו בגין הביטול אינו נובע מדיני פועלים, אלא הוא תשלום על הנזק שנגרם לו, וכאן יש מקום לדון האם יש לחייבו מדין מוזיק בנקודת הזמן שבה ביטל את ההופעה, או שבסופו של דבר צריכים להסתכל על השורה התחתונה ובה נראה שלא נגרם לזמר כל נזק מחמת ביטול המעסיק.

הרמ"א (שו"ת סימן ג) נשאל על שכר שהתחייבה קהילה לשלם לרב שהוזמן לכהן בה, אך המשרה בוטלה. מאחר שהשואלים לא פירטו את פרטי המקרה, פירט הרמ"א בתשובתו את הדין בין בהותחלה המלאכה ובין לאחריה ובאופנים נוספים שבהם משתנה הדין, ומסקנתו שם שכאשר המעסיק חוזר בו במקרה שבו החזרה מחייבת אותו בתשלומים, הוא חייב לשלם אף אם לאחר מכן התרחש אונס שהיה פוטר אותו מהתשלום, כל עוד לא ידעו בשעת ביטול המשרה שהאונס עתיד להתרחש.

השער משפט (סימן שלג סק"א) מבאר שמקור דברי הרמ"א הוא בדין הגמרא (בבא מציעא לו): שפטרה שומר שפשע בשמירת הבהמה ויצאה לאגם ומתה שם כדרכה, בנימוק "מלאך המוות מה לי הכא מה לי התם", אך אם נגנבה הבהמה באגם ומתה ברשות הגנב כדרכה, כן חייב מאחר שמשעת הגניבה הייתה אבודה מהבעלים – הרי שכאשר חל כבר החיוב, במקרה של פועל בשעה שביטל המעסיק את העבודה, חייבים לשלם גם כאשר האונס היה קורה בלאו הכי לאחר מכן.

אך הוא עצמו מחלק בין הדינים: בפיקדון שנגנב, טוען השער משפט, מיד בעת הגניבה חל חיוב התשלומים על השומר, ומעתה ואילך כל שיקרה לבהמה הוא עניינו של השומר ומותה ברשות הגנב, היא הפסד לשומר. אך בשכירות פועלים, כל רגע מזמן העבודה הוא המחייב בתשלומים, ולכן למרות שישנה עילה לחייב את המעסיק על ביטול העבודה אם אכן יכל הפועל לעשותה ולא עשאה בגללו, מכל מקום באופן שבסופו של דבר אירע אונס והפועל לא יכל כלל לעבוד, אין על מה לחייב את המעסיק.

הוא מביא ראייה לדבריו שכך הוא הדין בענייני שכירות פועלים, מהדין המבואר בגמרא (בבא מציעא קו). לגבי מקבל שדה מחברו על מנת לזרוע ולהצמיח בה והייתה מכת מדינה של חגבים וכל היבול באזור הושמד. הדין הוא שמנכים לחוכר מדמי החכירה. אך שמואל מסייג, שכל זה הוא רק כאשר אכן זרע וצמח דגן ונאכל בידי החגב, אך אם החוכר לא זרע, אינו יכול להזכרות בגלל מכת החגב, כי המחכיר יכול לטעון שאם

להוציא מהמעסיק אם לא יוכיח שמזלו של המעסיק הוא זה שגרם לנזק.

לפי שני הטעמים, במקום שבו המעות כבר ניתנו מראש לפועל, ודאי שיד המעסיק על התחנתו. שכן לפי דברי התרומת הדשן במצב כזה מי שהיה אמור להבטיח מראש שבמקרה של אונס לא ישולמו הדמים, היה המעסיק ששילם מראש. ולפי השבות יעקב ומהר"ם פארווה הפועל הוא המוחזק והמעסיק אינו יכול להוציא ממנו בלי ראייה.

אך יהיה הברל בין השיטות במקרה שבו הפועל לא היה מוחזק במעות בשעת השכירות, אלא שאחר כך קדם ותפס מיד בעל הבית. במצב כזה, לפי הטעם הראשון יד המעסיק תהיה על העליונה שהרי בשעת השכירות היו המעות אצלו ולכן לא היה מוטל עליו להתנות. ולפי הטעם השני כשנתגלע הספק היה הפועל מוחזק וידו על העליונה.

לסיכום: כשהמעסיק חוזר בו בטרם החלה העבודה, חייב לשלם לפועל. אך אם נאנס והעבודה התבטלה, פטור.

ג. ביטול ונתחייב ואחר כך התבטלה המלאכה ממילא

כעת נוכל לגשת לבידור הנידון שלפנינו. המעסיק חוזר בו בלא אונס והיה אמור להתחייב לשלם לפועל את כל מה שהפסיד מחמתו. אך כעת אנו יודעים שאילו לא היה מבטל את הזמנת הזמר להופעה ומניח את הדברים כמות שהם, עדיין לא הייתה יוצאת ההופעה אל הפועל וביום האירוע המתוכנן ישבו כל הבחורים בבתיהם ותרועת החצוצרות נאלמה.

כאן עולה השאלה, שמצד אחד ברגע שביטלו את ההופעה התחייבו לשלם לזמר שכבר לא יכול היה לארגן לעצמו הופעה חלופית לערב האירוע, את שכרו כפועל בטל. ומצד שני, סיבת החיוב מבוססת על הנזק שנגרם לו מחמת המעסיק, וכאן בסופו של דבר ובמבט לאחור אנו יודעים בבירור שלא נעשה לו שום נזק על ידי המעסיק. הוא לעולם לא היה מופיע באותו ערב ולא היה זכאי לקבל פרוטה, ואיך ייתכן שיתבע כעת תשלומים מחמת "הפסד" מדומה זה.

ד. האם מעסיק יכול לחזור בו מהעסקת הפועל?

והנה במקרה של חזרה של אחד הצדדים והימנעות מביצוע המלאכה, נפסק להלכה (סימן שלג סעיף ג-ד) שהפועל שחוזר בו ידו על העליונה ואילו קבלן שחוזר בו ידו על התחנתו. ונחלקו הפוסקים אם רשאי כלל לחזור בו באופן זה שידו על התחנתו (להרחבה בנושא זה ראו: מחנה אפרים שכירות פועלים סימן ה, בדעת שו"ת הרא"ש כלל קד סימן ב, המדרכי בבבא מציעא שמב ושו"ת ריב"ש סימן תפט, ומנגד דעת תוספות בבא מציעא י. ד"ה פועל).

הנפקא מינה לדינא משאלה זו אם רשאי לחזור בו היא שאם אינו רשאי לחזור בו, העסקתו הרשמית נמשכת והמעסיק יכול לעכב את שכרו עד תום תקופת השכירות המקורית. דינו של מעסיק שחוזר בו וזה לדינו של פועל קבלן שחוזר

אחר ששם לא היה אחר כך המגפה, ועוד כתב בדעת הרמ"א שבמקרה של ביטול כהונת הרב מצב האונס לא היה ברור אם לא היו חוזרים בהם, וכפי שלמדו במסכת תענית (ח:): מהפסוק (דניאל י יב) 'מיום הראשון אשר נתת את לבך להבין וגו' נשמעו דבריך' שמרגע קבלת עול תורה מתבטלים הגזרות, כך יש לומר שבזכות התורה היה מתבטל האונס שמנע מהם להעסיק את הרב.

ולדבריו, במקרה שלפנינו שהאונס הוא אונס גמור וטעמי הערך ש"י אינם קיימים, נמצא לדעתו שלא דיבר הרמ"א ואף הוא יודה שהמעסיק פטור ואין לחייבו. ובאבני חושן (השמטות לחלק ב סימן שלד) הניח את דברי הרמ"א בצע"ג וכתב שאף שעפר הוא תחת כפות רגלי אדוני הרמ"א ומי יכריע נגדו, מכל מקום אם היה בא דין כזה לפניו לא היה יכול לחייב בדבר כזה. נמצא אם כן שאין להוציא ממון מירי הישיבה ולשלם לזמר וכדעת רוב הפוסקים.

וזה דבר המשפט

• שכר פועל וביטלו כך שאינו יכול למצוא להשתכר במקום אחר, חייב לשלם לו מדין מזיק או מתקנת חכמים.
 • כשהמלאכה נתבטלה באונס – אם לא התחיל במלאכה, אין המעסיק חייב לשלם. אם התחיל במלאכה, יש פוסקים שאינו יכול עוד לבטל את ההעסקה וחייב לשלם. אך במקרה שלפנינו המשיך ההעסקה דווקא פוטר את המעסיק מלשלם.

• אם עיקר חיובו מדין מזיק ועדיין לא התחיל במלאכה, הכרעת הפוסקים שאין לחייבו ממון כי לא הזיק בפועל כלום, ובנידון שלפנינו יש אומרים שהכל יודו שפטור.

היה זורע החגב היה מדלג על שדהו, בהתאם למבואר בפסוק בתהילים (לו יט) "לא יבושו... בימי רעבון ישבעו", שפעמים גם בעת מכת מדינה ניצול שדהו של עובד ה' בתמימות.

מכך שלא נימק שמואל את דינו בפשטות, שמאחר שכמבואר ברש"י שם (קה: ד"ה מכת מדינה) בתנאי החכירה נאמר במפורש שמשלם סכום קבוע בלי תלות בכמות התבואה שתצמח, לכן ברגע שהפועל חזר בו מהסיכום ולא זרע, התחייב לשלם את הסכום השנתי וכיון שכבר התחייב אין מתחשבים באונס שאירע לאחר מכן. אלא ודאי שבלי הטיעון שאם היה זורע לא היה החגב מכה בשדהו, היה החוכר יכול לטעון: בשורה התחוננה לא הפסדתי לך כלום ולכן איני חייב לשלם לך למרות שהפרתי את תנאי החוזה ולא זרעתי.

אך הגידולי שמואל (בבא מציעא קה:) דוחה ראייה זו מאחר שבשדה אינו חייב מעיקר הדין על נזק כזה ודבריו אסמכתא בעלמא, וכל חיובו הוא מחמת מה שהלך וחייב את עצמו בהסכם החכירה, ולכן יש מקום גדול לומר שוודאי לא עלה בדעתו להתחייב לשפות את המחכיר במקרה שבלאו הכי היה ניזק מחמת החגב. אך לעולם אפשר לקיים את דין הרמ"א שבמקום שהחיוב הוא מחמת נזק, חל החיוב ואין מקור לפטור בגלל האונס שאירע אחר כך.

גם במנחת פתים (סימן שלג סעיף ה) הראה שמבואר בתוספות ירושלים, וכן כיוצא בזה בתרומת הכרי (סימן רד) שהכריע לגבי לוקח שחזר בו ואחר כך נאנס המקח בידי המוכר, שעדיין הלוקח במי שפרע, ומבואר שסברו כדעת הרמ"א שכאשר חל החיוב, שוב אינו נפטר מתשלומים בשל האונס שאירע לאחר מכן. אך המנחת פתים עצמו מכריע שם שפטור.

1. במקרה שלפנינו

לכאורה נראה שהמקרה שלפנינו תלוי במחלוקת זו, שלפי המחייבים (הרמ"א וסיעתו) מיד כשבוטלה הופעת הזמר, התחייבה הישיבה לשלם לו ויש כאן חוב קבוע שאינו משתנה בעקבות האונס שאירע אחר כך. ולפי השער משפט והמנחת פתים אי אפשר לחייב את המעסיק שהרי סוף סוף אנו יודעים שלא הסב לו כל נזק.

אך בערך ש"י (סימן של"ג ס"ק א) כתב שדברי הרמ"א נאמרו דווקא כאשר הרב יכל להשכיר עצמו בתחילה במקום

מודעה רבה לאודייטא

ניתן להשיג את הספר 'מכתלי ביה"ד' ברכים א' וב', ובו עשרות פסקי דין נבחרים מתוך המהדר בדיני ממונות הלכה למועשה. מוגשים בשפה ברורה השווה לכל נפש.

בטל': 1800-22-55-66

